

kötete "Waldorf-pedagógia" (Steiner eredeti írásával), szerkesztette Walláné Újházi Ildikó (Csongrád Megyei Pedagógiai Intézet, Szeged, 1990).

A másik ennek 72 oldalánál "kiadósabb": "Freinet-vel könnyebb", 305 oldalas szöveggyűjtemény 30 közleménnyel. Szerkesztették: Ballangó Jánosné, Galambos Rita, Horváth H. Attila és Standinger Beáta. Kiadta az esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola 1990-ben. (Itt jegyezzük meg, hogy többször írt Freinet-ről a korán elhunyt s ma már sehol sem méltatott, de igen tehetséges Veress Judit – volt munkatársam. – Így jár majd ebben a kommunikációs, modern és amnéziás világban Takács Eta is?)

Még valami: miután nálunk – itt és most – "gyanús" lett minden közösségi pedagógia és minden szó a munkával munkára nevelésről, a két "legmodernebb" pedagógia (Waldorf, Freinet) magaslátáról két "örökzöld" néz vissza ránk: a munkapedagógiáé és az önkormányzó közösségé.

Nem akarjuk holnapunkat a tegnap "béka-perspektívájába" vissza-beleszorítani, de ami igaz, az igaz. A gyerekek nem egy "kollektív monológ" elszigetelt alanyai; másfelől – Freinet-vel szólva, aki minden kényszert és sulykolást elvetett, akit támadtak jobbról és balról – kommunista létére a kommunisták és szociáldemokrata létére az egyháziak – (nem volt sem elvakult hívő, sem szovjet-másoló): a jövő iskolája a munka-iskola lesz. Igen: az alkotó emberé. De hiszen erről beszéltek, írtak és jósoltak nálunk Lechnitzky Gyula 1912-ben, Joricza Ignác 1914-ben, és Szenes Adolf és Domokosné és Blaskovich Edit és sokan mások – nem makarenkoianusok. Nem mintha okunk volna szégyellni, eltaktikázni Makarenkót. Legalább annyi baja volt a hivatalos szovjet pedagógiai "hatóságokkal", mint nekünk a mieinkkel.

"Vízjelek". Iskolák, pedagógiák Magyarországon, BDTF, Szombathely, 1991.

FALUDI SZILÁRD

Nevelés- és iskolatörténeti szintézis

Bajkó Mátyás monográfiája sokkal több, mint aminek látszik. Mert olyan ez a könyv első pillantásra, mint egy tárgy ismerterjesztő céllal szerkesztett vázlata, ám valójában épp ellenkező vállalkozásról van szó. Egy élet kutató munkája eredményeinek sűrítvényéről. Ezt a könyvet akár félszáz ívre is föl lehetne dúsítani, s megtehetné bárki, akinek kellő intelligenciája és intuíciója van. Csak követve a főszöveget, részletesen tanulmányozni kellene a jegyzeteket, a szerző sugalmazásaira odaadón figyelni eközben, s máris kész volna az a monumentális munka, amit ez a tárgy különben érdemel is.

A protestáns iskola a felvilágosodás és a reformkor évtizedeiben Erdélyben és az országban. Ez a tömör tanulmány tárgya, de természetesen szóba kerülnek az előzmények is. Így azután nemcsak a XVIII. század végétől a forradalomig, hanem már a tizenhetedik század utolsó évtizedével kezdődik annak a folyamatnak a története, amelynek lényege, hogy a középkori iskola fokozatosan – és a felvilágosodás hatására! – átalakul, s az iskolai tanulásban a műveltség átadásával párhuzamosan, s nem utolsó soron éppen magában a művelési, művelődési folyamatban megvalósul az ember nevelése-nevelődése. Mert a nevelés-nevelődés ilyen értelemben polgári mozzanat; ez a mozzanat még a szépirodalomban is megjelenik, mint a Bildungsroman műfaja.

A XVII-XVIII. század a barokk világkép ideje is. Az ellenreformáció kora. Áthatja ezt az időt az erős szellemi törekvés, hogy az emberiség visszanyerhesse középkori világképének univerzalizitását. De ott van a reneszánsz roppant igénye is, hogy az ember a teremtés koronája. Az individuum ereje-hatalma, a polihisztorság nyilvánvalósága valami kettőséget visz ebbe a szellemben. A barokk kor tudósának két arca van, s ha egyik arcával a kémiára néz, a másikkal az alkímia felé tekint vágyakozva. S ebből a kettősségből bontakozik ki – s éppen az enciklopédisták hatására – az a tudós személyiség, aki a korabeli iskolának hangsúlyozottan fontos alakja, aki egyfelől polihisztor, másfelől – kivált az iskolát körülvevő közösség szemében – valamiféle titokzatos, akár ördöggel is cimboráló valaki, akinek természettudományi kísérletei miatt egyenesen ördögi híre támadhat (Hatvany István Debrecenben). A XVIII-XIX. század fordulóján azután kialakul az az iskola a protestáns régióban is, amelyik a tanítás-nevelés egybefonódottságát manifesztálja, s ennek föltétele az a nagyműveltségű tanáregyéniség, akinek a tudása

egyetemesen megalapozott, akinek a nyugati felsőoktatási régióval konkrét kapcsolatai vannak, mert maga is ott fejezte be tanulmányait, s legjobb tanítványait is oda küldte. Kitűnő és meghaladhatatlan példája ennek Bolyai Farkas, aki fiát Gausshoz irányította.

S mindezt a szerény, de kitűnő filológus Bajkó Mátyás tömör munkájának tanulmányozása nyomán írom, s mi mindent bonthatnék ki az ő tömör és tényszerű mondataiból! Például azt a lényeges fölismerését is érdemes volna kibontani, hogy az Osztrák birodalmon belül mennyire nem létezett egységes ország. Külön állott az erdélyi, a tiszántúli, a felső-magyarországi és a dunántúli régió, s bizonyos értelemben számolni kellett tiszáninneri régióval is. S ez a különbözőség nem volt azonos az egyházkerületi fölosztásokkal, de oly mélyen benne volt a múltó időben, hogy külön-külön tradíciókról lehet szólni velük kapcsolatban. Más volt ezért Sárospatak és más volt Debrecen, mint ahogy más volt az erdélyi régió – Vásárhely, Kolozsvár, Enyed –, s ez kifejezésre jutott azután az egyes iskolaközpontok – a kollégiumok – és partikuláik jellegzetességeiben. A felvilágosodás utáni évtizedekben és a reformkorban épp ezért fontosak az unionális törekvések. Az egyeségesítő elképzelések megvalósulásai a polgári nemzetképzés alakulás vetületei is.

Mi sem természetesebb, mint egy ilyen szakszerű – neveléstörténeti optikájú – munkában azokat a mozzanatokat kirajzolódva látni, amelyek a képzés és a nevelés dialektikáját hangsúlyozzák, ám az olvasó, aki nem szakember, de művelődéstörténeti nézőpontból valamit konyít a tárgyhoz, az természetesen ezer meg egy motívumról tud, amire olvasás közben asszociál, miáltal csak még érzékletesebb lesz az olvasmánya, a tudós Bajkó munkája. Mert miközben nagy tanáregyéniségekről olvas, emlékezik más olvasmányaiból átlagos és annál is gyengébb tanárookra, akikre éppúgy szüksége van az életnek, mint amazokra. Mert a diáknak összehasonlítási alapra is szüksége van. A nagy tanár még nagyobb lesz, hogyha van gyöngye oktató is. A diák pedig miközben az egyikért rajong, a másikkal saját szamárságát tudja igazolni. De ilyesmi csak úgy juthat eszünkbe, hogyha átrágjuk magunkat a tudós munkán. Átrágjuk, mert figyelmes olvasásunk egyáltalán nem könnyű munkával találkozott. Arra bír bennünket Bajkó szövege, hogy nézzünk utána a dolgoknak, számoljunk tehát bőséges bibliográfiájával is.

Semmi kétségünk felőle, a szellemnek legkedvezőbb viszonyokat Erdély biztosítja már a XVII. században. A szabad tudományok gyakorlása és az ifjui tehetség kibontakoztatása, fölkészítése az egyházi és a polgári életre a türelmes egyházpolitika fejedelmi elképzelése által itt van igazán garantálva. Ez a tradíció hatékonyan befolyásolja a tizenharmadik századi iskolaviszonyokat, noha a Rákóczi-felkelés bukása, a megtorlás erősen hátráltatja az iskolát is. Amint azonban vége a megtorlásnak, a századközépen újra föléled a jó hagyomány.

Másféle tradíció működik a debreceni kollégiumi modernizáció mögött. A debreceni civisek gyakorlati igénye teszi, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján Debrecenben kialakul a hármas tagozódású képzés, az alsó-, a közép-, és felsőfokú oktatás, s a teológia mellett a jogi és tanító-tanárképzés. Ugyanakkor igen sajátos és hagyományos funkciók is továbbélnek a debreceni kollégiumban. Hogy az iskola annak az életnek a lenyomata, amely körülveszi, azt debreceni minta szerint a legkönnyebb belátni. Debrecen minden tekintetben autark. Még a hitben is önellátó, mert az a kálvinizmus, amely Debrecenben honos, hasonlíthatatlanul más, mint mondjuk a svájci. De a város saját demokráciája is sokkal szigorúbb kötelmeket ír elő a polgárnak, s főként az íratlan törvények, a szokások számítanak. A gyűtt-ment ebben a városban nem nagyon ugrálhat. A civisek nem szeretik a szélsőséget, hajlanak a meg- és kiegyezésre, mert ezt a várost nem védi fal, ennek a városnak a függetlenségét mindig pénzen vették meg a századok során. Ám aki Debrecen oltalmába helyezte magát, az még a legszélsőbb helyzetben is számíthat a város segítségére. S így van ez a kollégiumban is. A diákság nem idegen test a városban, hanem a közösség funkcionáló eleme. A diákság a tűzoltóság, a diákság a temetésen kórus, a születésnapokon köszöntőkkel előálló társaság, a komor városban a vidámság ellenállhatatlan képviselője, s miközben itt mindenki debreceni, a java diák folyton elmegy. Hol külhonba – továbbtanulni, hol a partikulára – tanítani. Alkalmakként – sátoros ünnepeken – legációba, mendikásnak, hogy szokják ahhoz, amit majd később cselekednie kell. Prédikál vagy ismerkedik az egyszerű néppel, miközben kápsál: gyűjt a kollégiumnak, a szegény diákok egzisztenciáját alapozva evvel.

Különös paradoxon, hogy a kollégiumi szellem épp Csokonai korában – a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján beszűkülni látszik. Ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne volna meg a debreceni kollégiumnak eleven szellemi összeköttetése a francia felvilágosodással, a korabeli filozófia világnívójának szintjével. Csak Debrecen megrémül a Martinovics-mozgalom bukásának, az új eszmékre következő megtorlás láttán. Visszafordul a Kollégium magába, de tudván tudja akkor is Csokonai értékét, amikor eltanácsolja, mert evvel a nagyobb rosszat kerüli el, s magának Csokonainak sem teszi lehetetlenné a jövőjét, hiszen Patakon folytathatja, amiből Debrecenben kirekesztették.

Debrecen kiemelkedik a nagy polihisztorok jelenléte által a korszak iskolatörténetéből. Bajkó

tömör jellemzései szinte kihívják az olvasó érdeklődését, még többet tudni azokról a tanárokról, akikről szó esik. Sinai Miklós katedráját Budai Ézsaiás örökli, akinek mind tanítói alkalmassága, mind tankönyvírói munkássága igen fontos. Legfontosabb tankönyve a Magyarország története I-III. (1805-1812.) azért is nevezetes, mert végre magyarul íratott, mert szerzőjének meggyőződése volt, hogy tudományos szintű magyar történeti tankönyvet nemzeti nyelven kell írni. Ugyanakkor alaposan, eredeti források nyomán is dolgozik, miközben a Pray György, Katona, Bél Mátyás és Sinai Miklós által latin fóliánsokba foglalt kiterjedt ismeretanyagát magyarul is hozzáférhetővé teszi.

Sárvári Pál – Csokonainak poétai praeceptora volt – a másik kiemelkedő tanáregyéniség, akinek a filozófiával kapcsolatos tevékenysége legalább annyira fontos, mint a rézmetszés körüli tütorkodása, s finom érzékenységre vall, ahogyan Bajkó szóvá teszi az aggastyán kivonulását az aktív életből. Íme, a tanári sors. A valamikori ragyogó előadót, mint Arany Jánostól tudjuk, végül az ifjúság nem sokra becsülte. Mint a Bolond Istók mondja: "Kibőgte a diák ezt is különben..."

Kitűnő miniatűr szól Kerekes Ferencről, a szolgadiákból lett professzorról, akinek meghívása volt a szentpétervári egyetemre, de azt elhárította. A kollégiumban előbb természettudományokat, majd mértan-fizikát tanított. A komplex számokról írt pályamunkájával a két Bolyai elől vitte el a pálmát, logaritmustáblája "Sorszám-tan" címen hosszú időn át volt tankönyve a debreceni diákoknak. Foglalkozott nyelvfilozófiával is.

Magára a reformkorra tekintve, a protestáns – evangélikus és református – iskolák "uniós" törekvései a legjellemzőbbek. Vagyis a reformkorban látszik teljesülni, ami a második Ratio-val kezdődött. A vallási türelmesség a feltétele az uniós törekvéseknek, s a polgárosodás szüksége hívja ki azokat. S ez az egyesítés nemcsak tantervi általánosságban mutatkozik meg, mert nyilvánvaló abban a tekintetben is, hogy például az anyanyelvi grammatika egységes legyen, hogy a geográfiai ismeretek is a nemzeti elvet szolgálják, hogy a történelmi oktatásnak is legyen egységes optikája és anyanyelvi formája.

Nem érdektelen Bajkó azon megállapítása sem, hogy a legpolgárosultabb oktatási-nevelési törekvéseket a pozsonyi – tágabban a felvidéki – evangélikus iskolázás fejezi ki. A zayugróci tanterv – sose hallott róla a laikus! – jelzi legvilágosabban a polgárosodás igényét. S éppen ezen tanterv ismertetése kapcsán jelöli ki pontosan a szerző a tárgy következő kutatási feladatait, sőt, magát a kutatási irányt is.

Munkáját a szerző tíz pontba foglalt Összefoglalással szegte be. Az oktatási struktúra kialakítása, az autonómia érvényesítése, a különbözőségek jelenléte a periódusban, de a nyilvánvaló egyesítési törekvések jelenlétével egyetemben, a protestáns iskolázás változatos jellege szemben a világi szerzetesrenddel, a külföldi továbbtanulás támogatása, a partikulák kiemelkedő szerepe a nemzeti reformtörekvésekben, a vallási hovatartozás még meghatározó, de semmiképp sem kizárólagos jelenléte a külföldet járt diák hazatérte után professzori katedrát vagy lelkesíti hivatalt kap, megszületik a magyar nyelvű tankönyvirodalom, az új eszmevilág, a felvilágosodás és a nemzeti gondolatok széleskörű hatással vannak a tanulóifjúságra.

Olyan művelődéstörténeti kép bontakozik ki ebből a voltaképpen neveléstörténeti szintézisből, aminek érzékelhető mivolta a munka szellemi rangját mutatja. Hosszú évtizedek munkája így térül meg Bajkó Mátyás művében, amire csak azt mondjuk, jó mulatság, férfimunka volt!

BATA IMRE